

УДК 811.161.2'373'06:398

ФОЛЬКЛОРНІ ЗАСОБИ ШЕВЧЕНКОВОГО ТЕКСТУ В АСПЕКТІ АПЕРЦЕПЦІЇ

Данилюк Н. О.

Статтю присвячено особливостям використання фольклорних одиниць у текстах Тараса Шевченка в аспекті аперцепції. Розглянуто наукові праці, які стосуються питання взаємодії усної словесності й авторського ідіостилю, виділено основні способи засвоєння фольклоризмів.

Ключові слова: народнопісенні засоби, фольклоризми, поетичний текст, способи засвоєння фольклоризмів, аперцепція.

Статья посвящена особенностям использования фольклорных единиц в текстах Тараса Шевченко в аспекте аперцепции. Рассмотрены научные работы, касающиеся вопросов взаимодействия устной словесности и авторского идиостила, выделены основные способы освоения фольклоризмов.

Ключевые слова: народнопесенные средства, фольклоризмы, поэтический текст, способы освоения фольклоризмов, аперцепция.

The article deals with the special usage of the folk songs units in the texts of the Ukrainian poet Taras Shevchenko in the aspect of apperception. A special attention has been paid to the analysis of the scientific articles devoted to the correlation of the folk means and author's idiostyle; main ways of the folklore units introduction has been pointed out.

Key words and phrases: folk songs means, folklore units, the poetry text, ways of the folklore units introduction, apperception.

Проблема зв'язків фольклору та літературної мови, що найбільше виявлені у художньому стилі, неодноразово привертала увагу дослідників XIX–XXI ст.: П. Житецького, А. Кримського, І. Огієнка, Л. Булаховського, І. Білодіда, В. Ващенко, С. Єрмоленко, Л. Мацько та ін. Розглядаючи мову художньої літератури як “мову-мистецтво”, вчені вказували на дві її основи – “народна” (усна, фольклорна), образно кажучи, “природна”, “натуральна”, авторська – індивідуальна” [1, с. 176–177]. І. Огієнко підкреслював, що взірцева мова народних пісень, рукописні збірники “робили нашу живу мову невмирущою, і це з неї виріс Котляревський, а трохи пізніше Шевченко” [17, с. 127].

Особливості використання фольклорних засобів у творах Т. Шевченка вивчали Л. Булаховський, В. Ільїн, В. Ващенко, С. Єрмоленко, А. Мойсієнко, В. Жайворонок та ін. Більшість дослідників виявляли окремі одиниці народнопоетичного походження: образні звертання до України, рідного краю, долі, зорі, серця тощо, інтимізуючі займенники (Л. Булаховський [2, с. 573–593]), емоційно забарвлені слова, синонімічні ряди, порівняння (В. Ільїн [10; 11]), лексику з образним змістом та приказки (В. Ващенко [3; 4]), семантику ключових слів (Л. Масенко [12; 13]), етноміфологеми (Н. Молотаєва [15]), мовновиразові засоби і стилістичні фігури (В. Жайворонок [8]) тощо. У цьому переліку вирізняється монографія С. Єрмоленко “Фольклор і літературна мова” (1987), в якій уперше виділено культурно-історичний та мовокраїнознавчий аспект уснопісенних засобів, простежено їхні семантико-структурні трансформації [7].

Помітним явищем стала праця А. Мойсієнка “Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша” (1997), в якій простежено засвоєння народнопоетичних джерел крізь призму мовної особистості Кобзаря, формування його авторського ідіолекту [14]. Автор розглядає текст як систему вза-

ємопов'язаних рівнів, ставлячи його в межі опозиції “автор (текст) – читач (інтерпретатор)”. За такого підходу художній текст постає як образна модель світу письменника. Тому його сприймання завжди “передбачає творче, особистісне прочитання-декодування, в якому значну роль відіграє певний життєвий, культурно-естетичний досвід індивіда” [14, с. 13].

Разом із тим, на нашу думку, для адекватного сприйняття авторського тексту важливе розуміння мовної особистості його творця. Сучасні дослідники трактують мовну особистість як “сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють творення і сприймання нею мовленнєвих творів (текстів)” [21, с. 207]. На її формування впливає особистий досвід людини та історично-культурні, психологічні константи етносу, з яким вона себе ідентифікує. Як зауважував В. Жайворонк, “мова окремої людини, з одного боку, виступає онтологічно-комунікативним відбиттям особистісного стрижня буття, а з другого, – генеральною лінією розвитку колективної свідомості” [8, с. 43]. Відповідно, через художній твір пізнається мовна особистість, життєвий досвід автора та його епохи, які взаємодіють із мовною особистістю реципієнта у його часових межах. Тому для адекватного сприймання Шевченкових текстів важливо знати віхи його життя, події кін. XVIII – сер. XIX ст., що безпосередньо впливали на формування його особистості. Цінною є інформація про його освіту, володіння мовами (українською, російською, польською, церковно-слов'янською, німецькою та ін.), добру обізнаність зі Святим Письмом, давньою і середньовічною українською літературою, мистецтвом та музикою тощо, оскільки все це відобразилося в поетичних і прозових творах, у щоденникових записах та листуванні.

Як відомо, серед особливих уподобань Т. Шевченка – великий інтерес до українського фольклору, його записи народних пісень, власне виконання. Про це знаходимо свідчення у спогадах сучасників (О. Лазаревського, П. Куліша та ін.), у щоденнику, напр.: “Во весь день и вечер я все пел: У степу могила З вітром говорила. Повій, вітре буйнесенький, Щоб я не чорніла” [22, т. V, с. 105], або: “...и тихо запел гайдамацкую песню; Ой поїзжає по Україні та козаченько Швачка... От этой любимой моей песни я незаметно перешел к другой, не менее любимой: Ой ізійди, зійди, ти зіронька та вечірняя...” [Там само, с. 62]. П. Куліш, ознайомившись із поезіями “Утоптала стежечку” та “Навгороді коло броду”, писав: “Пісні твої дуже гарні. Невже обидві ти сам скомпонував?” [Там само, с. 123]. Відповідаючи, Шевченко у листі наводить строфу: “Заграй, мені, дуднику, На дуду: Нехай своє лишенько Забуду” і зазначає: “Оце тільки не моє, а то вся пісня моя” [22, т. VI, с. 197]. Народнопісенна стилістика була настільки близькою Кобзареві, що багато його авторських текстів стали фольклорними, зокрема: “Реве та стогне Дніпр широкий”, “Думи мої, думи”, “Нащо мені чорні брови”, “Вітре буйний”, “Тече вода в синє море” та ін. Усе це дає підстави стверджувати, що визначальна риса ідіолекту письменника – використання окремих мовностилістичних засобів, образно-тематичні та структурно-композиційні паралелі з народнопоетичними джерелами. “...Зважаючи на визначальний вплив народнопоетичної традиції, – пише А. Мойсієнко, – можна говорити про особливості авторського “прочитання” і текстової заангажованості традиційного образу, іншими словами, про якісний характер аперцепційного творення як своєрідного процесу...” [14, с. 239–240]. Отож, ідеться про переосмислення й видозміни фольклорних засобів у свідомості Шевченка як мовної особистості.

С. Єрмоленко справедливо вважала, що явище народнопісенності мови Т. Шевченка треба розуміти широко, оскільки воно “виявляється як у зовнішніх ознаках мовної майстерності поета – в характерних словосполученнях, фразеологізмах, типових народнопісенних епітетах, порівняннях, так і у внутрішній, семантичній організації його мови, яка пов'язана з певною психологічною константою, що єднає творчість воістину народного поета з творчістю народу” [7, с. 133]. На нашу думку, варто зважати також на специфічні риси фонетичного оформлення, використання засобів пісенного звукопису і типових морфолого-словотвірних одиниць.

Справді, Шевченко часто послуговується традиційними алітераціями й асонансами, тавтологічними повторами, звуконаслідуваннями, що нерідко формують внутрішні рими та мікроконтексти, побудовані на основі звукової атракції, як-от: *Удовиця у м'ясницю Сина привела* (“Титарівна”); *Хлопче-молодче З карими очима*

(“Москалева криниця”); *Вітер віє, повіває, По полю гуляє* (“Титарівна”); *Кого ж сиротина, кого запитає, І хто їй розкаже, і хто тее знає* (“Причинна”); *Ух! Ух! Солом'яний дух, дух!* (“Там само”); *“Хто се, хто се по сім боці Чеше косу? Хто се? Хто се, хто се по тім боці Рве на собі коси?.. Хто се, хто се?”* (“Утоплена”) (тут і далі приклади подано за джерелом [23] – Н. Д.). Численні пестливо-зменшені іменники на зразок *коник, жіночка, слізеньки*, прикметники (*сивесенький, буйнесенький, маленький*), прислівники (*тихесенько, давненько, низенько, нічогісінько*), займенники (*самісінький*) використано не для орнаменталізації, а для інтимізації – визначальної ознаки етнічного мовомислення. Про демінутиви, що є універсальним показником українського мовлення, В. Сімович писав: “Здрібнілих та пестливих форм уживає наш народ дуже радо і при кожній нагоді” [19, с. 116]. Здебільшого суфіксальними постають конкретні назви – найменування людей, частин тіла, тварин, птахів, дерев, одягу, предметів побуту, страв, професій, ознак, дій і под., однак трапляються й абстрактні поняття на кшталт *розмовонька, правдонька, славонька, долечка, недоленька* тощо, напр.: *У неділеньку раненьку Збиралася громадонька* (“Титарівна”); *Сиротині сонце світить, Світить, та не гріє* (“Катерина”); *Втоплю свою недоленьку, Русалкою стану* (“Думка”); *За сонцем хмаронька пливе, Червоні поли розстилає І сонце спатоньки зове* (“За сонцем хмаронька пливе”); *Щоб вітри почули, Щоб понесли буйнесенькі* (“Думка”); *Вітер в гаї не гуляє – Вночі спочиває; Прокинеться – тихесенько В осоки питає...* (“Утоплена”).

Шевченко активно послуговується й таким народнопоетичним засобом, як складні прикметники: *білолиций (-я), кароокий (-а), чорнобривий (-а), сизокрилий (-а)* і под.: *І виросла я на диво: Кароока, чорнобрива, Білолиця* (“Породила мене мати...”); *Не вернеться чорнобривий Та й не привітає* (“Причинна”); *Кохайтесь чорнобриві, Та не з москалями* (“Катерина”); *Орле сизокрилий, Люблю тебе й на сім світі* (“Мар’яна-черниця”).

Типовою ознакою Кобзарєвого вірша є давні нестягнені форми прикметників і займенників, властиві народній поезії та розмовному мовленню, напр.: *На кого покинув Батька, неньку старенькою* (“Думка”); *Літа мої молодії Марно пропадають* (“Думка”); *Виростають нехрещені Козацькі діти* (“Тарасова ніч”); *За карії оченята, За чорнії брови* (“Думи мої, думи мої”); *Й сама не зна (бо причинна), Що такеє робить* (“Причинна”); *Пізнав тії карі очі, Чорні бровенята* (“Катерина”);

У Шевченка знаходимо традиційні фольклорні засоби – прикладки (*коса-краса, турки-яничари*), а також парні утворення (*щастя-доля, доля-воля, журба-туга, час-годинонька, стеблина-билина, тяжко-важко, сякий-такий, жив-здоров*): *Нащо мені коса-краса, Очі голубині, Стан мій гнучий... коли нема Вірної дружини?* (“Дівичі ночі”); *Де поділась доля-воля, Бунчуки й гетьмани?* (“Тарасова ніч”); *Сидить собі кінець стола, Тяжко-важко плаче* (“Гайдамаки”). Вони постають як сконденсовані образи, переважно вибудовані на звуковій та семантичній взаємодії компонентів, на зіставленні (аж до ототожнення) синонімічних понять, напр.: *Старий Згадає свою Волинь святую І волю-долю молодую* (“Варнак”); *Один я на світі без роду і долі – Стеблина-билина на чужому полі* (“Гайдамаки”). За усталеними моделями виникають авторські найменування на кшталт *гори-хвילі, думи-діти, ніч-мати, сирота-собака, роса-сльоза, слова-сльози* та ін.: *А ніч-мати дасть пораду* (“Тарасова ніч”); *Сирота-собака має свою долю* (“Катерина”); *І заплакала Лілея Росою-сльозою* (“Лілея”); *Може, ще я поділюся Словами-сльозами З дібровами зеленими* (“Лічу в неволі дні і ночі...”).

Серед засобів інтимізації у творах Кобзаря Л. Булаховський виділяє також звертання, завдяки яким створюється ефект невимушеної розмови зі справжнім або уявним співрозмовником [2, с. 575]. Звертання, так само, як і в українській пісні, найчастіше передані за допомогою іменників, субстантивованих прикметників, займенників у кличному відмінку, супроводжених емоційно забарвленими епітетами та метафорами-прикладками, напр.: *Катерино, серце моє! Лишенько з тобою!* (“Катерина”); *Обніміться ж, брати мої, Молю вас, благаю!* (“І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє”); *Світе тихий, краю милий, Моя Україно! За що тебе сплюндровано, За що, мамо, гинеш?* (“Розрита могила”).

Ядро поетичної лексики Кобзаря становлять слова-поняття, що позначають назви небесних світил (*зоря, сонце, місяць*), географічних реалій (*море, річка, степ,*

поле, яр, байрак, долина, земля, шлях), дерев (дуб, явір, верба, калина, тополя, терен), квітів (барвінок, рута, любисток), тварин (кінь, віл), птахів (соловейко, сокіл, орел, голуб, голубка, зозуля, чайка), житла та його частин (хата, світлиця, сіни), одягу, головних уборів, взуття і прикрас (свита, жупан, чоботи, шапка, дукачі), страв і напоїв (хліб, мед-вино), абстрактних понять (доля, воля, дума, слава). Вони виступають константами мовної картини світу українського етносу, в центрі якої знаходиться людина та її почуття (козак, дівчина, мати, сестра, брат, вдова, люди, сусіди та ін.). На їхній основі змальовано типові картини народнопоетичної дійсності, як-от: *Сонце гріє, вітер віє з поля на долину, Над вербою гне з вербою Червону калину* (“На вічну пам’ять Котляревському”).

Спираючись на усталені асоціації з явищами природи, Шевченко створює свої порівняння, ускладнені додатковими компонентами, які подекуди непросто відрізнити від народних, напр.: *Серце в’яне, нудить світом, Як пташка без волі* (“Думка”); *Як тополя, стала в полі При битій дорозі; Як роса та до схід сонця, Покапали сльози* (“Катерина”); *І дуб зелений, мов козак із гаю вийшов та й гуляє...* (“Титарівна”); *Зацвіла в долині червона калина, Ніби засміялась Дівчина-дитина* (“Зацвіла в долині...”). Про подібні одиниці М. Сумцов писав: “...Місцями важко визначити, де кінчається запозичення і де починається особиста творчість” [20, с. 23].

Слова-символи, вживані на позначення реалій довкілля, у творах Шевченка слугують для зіставлення з явищами людського суспільства. Входячи до складу таких тропів, як порівняння, метафора, метонімія, гіпербола, до фігури семантико-синтаксичний паралелізму, вони набувають нового емоційно-експресивного змісту: *Не тополю високою Вітер нагинає, Дівчинонька одинока Долю зневажає...* (“Не тополю високою...”); *Заросли шляхи тернами На тую країну, Мабуть, я її навіки, Навіки покинув* (“Заросли шляхи тернами...”); *Заступила чорна хмара Та білу хмару. Виступили з-за лиману з турками татари. Із Полісся шляхта лізе...* (“Заступила чорна хмара...”); *А де ж твої думи, рожеві квіти, Доглядані, смілі, вихохані діти, Кому ти, їх, друже, кому передав?* (“Сон (Комедія”).

У мікроконтекстах простежуємо своєрідне “розщеплення” семантики усталених слів-символів: зоря – ‘небесне світило’ – ‘символ дівчини’ – ‘символ музи’ – ‘символ волі, правди, любові’, напр.: *Ой зоре! зоре! – і сльози кануть. Чи ти зійшла вже і на Україні?* (“Сонце заходить, гори чорніють...”); *І ти, моя єдина, Встаєш із-за моря. З-за туману, слухняная Рожевая зоре!* (“Немає гірше, як в неволі...”); *І я живу, і надо мною своєю божою красою Горіш ти, зоренько моя, Моя порадонько святая!* (“Муза”); *Тоді вже сходила зоря Над Віфлеємом. Правди слово, Святої правди і любові Зоря всесвітня зійшла!* (“Неофіти”).

Навколо етноконцептів-символів формуються мовно-виразові засоби, які розвивають, оновлюють семантику фольклорного образу. Скажімо, ряд типових народнопісенних означень лексеми *доля* (зла, лиха, добра, чужа, людська) у Шевченка доповнено образними атрибутами *молодая, лукавая, слухняна, чорнобрива, неправдива, святая, дорога, золота* й ін., напр.: *І золотої, й дорогої Мені, щоб знали ви, не жаль Моєї долі молодій* (“І золотої, й дорогої...”). Слово-поняття *доля* персоніфікується, набуває конкретно-чуттєвих рис, асоціюючись із соціальною та майновою нерівністю людини: *В того доля ходить полем, Колоски збирає, А моя десь, ледащиця, За морем блукає...* (“Не тополю високою...”). Поет звертається до своєї долі, як до старшої сестри: *Ти взяла Мене, маленького, за руку І в школу хлопця одвела* (“Доля”). Разом з тим *доля* – це його життя і творчість, покладені на вівтар служіння народу: *Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою. Ходімо ж, доленько моя!* [Там само].

Використовуючи типове для усної словесності епітетне словосполучення *тиха розмова*, митець розширює його семантику, створюючи індивідуальний мовообраз – *тихосумна розмова*: *А ти, моя Україно, Безталанна вдово, Я до тебе літатиму з хмари на розмову, На розмову тихосумну, На раду з тобою...* (“Сон. У всякого своя доля...”). Усталені атрибутивні вислови *широке поле, широкий степ* у творах Т. Шевченка видозмінено в авторські сполуки *лани широкополі, лани золотополі*, напр.: *Як умру, то поховайте Мене на могилі, Серед степу широкого, На Вкраїні милій, Щоб лани широкополі, І Дніпро, і кручі Було видно...*

(“Заповіт”); ...Щоб з нею (Оксаною – Н. Д.) удвох дивитися з гори На Дніпр широкий, на яри, Та на лани золотополі (“Не молилася за мене...”).

Фольклорну формулу *літа минають* пов'язано з важким життям поета на засланні, розгорнуто в образну паралель *літа пливають – ріка (час) пливе*, як-от: *О господи, як то тяжко Тії дні минають. А літа пливають за ними, Пливають собі стиха, Забирають за собою і добро, і лихо...* (“Лічу в неволі дні і ночі...”). Усталений мовний образ оновлено за допомогою метафоричного порівняння зі стрілою: *І день не день, йде не йде, А літа стрілою Пролітають, забирають Все добро з собою* (“Три літа”).

Традиційну метафоричну картину *Земля чорна копитами Поорана, поритая, Костьми земля засіяна, А кровію политая* трансформовано в близьку за змістом метафору: *За горами гори, хмарою повиті, Засіяні горем, кровію политі...* (“Кавказ”). Розвиток творчої думки породжує нові мовні образи внаслідок зв'язку назв конкретних дій *сіяти, засівати* зі словами на позначення абстрактних понять, напр.: *Орю свій переліг – убогу ниву! Та сію слово* (“Не нарікаю я на бога...”); *Та посійся не словами, А розумом, ниво!* (Там само); *Орися ж ти, моя ниво, Долом та горою! Та засійся, чорна ниво, Волею ясною...* (Там само).

У мовній палітрі Шевченка фіксуємо зіставлення *Україна – мати*, експліковане в народнопоетичній метафорі *Зажурилась Україна, Бо нічим прожити, Витоптала орда кіньми Маленькі діти* [16, с. 93]. Фольклорний першообраз, побудований на персоніфікаційних зв'язках, увиразнено шляхом використання нових зіставних компонентів *вдова, сиротина, дитина: Гомоніла Україна, Довго гомоніла...* (“Гайдамаки”); *На гвалт України орли налетіли* (Там само); *Україно! Україно! Оце твої діти* (“Сон (Комедія)”); *Це той Первий, що розпинав Нашу Україну, А Вторая доконала Вдову сиротину...* (Там само); *Плач, Украйно! Бездітна вдовице!* (Там само).

У багатьох Шевченкових творах використано фрагменти українських народних пісень та дум, їхні назви, мотиви та образи (“Гайдамаки”, “Наймичка”, “Москалева криниця”, “Титарівна”, “Петрусь” та ін.). Скажімо, складовою частиною поеми “Сліпий” (“Невольник”) є дума, яку виконує Степан, повернувшись із турецької неволі, напр.: *У неділю вранці-рано Синє море грало, Товариства кошового На раді прохало: “Благослови, отамане, Чайки попускали Та за Тендер погуляти, Турка пошукати”. Чайки і байдаки спускали, Гармати риштували, З широкого гирла Дніпра випливали...* У творі “Перебендя” знаходимо великий перелік розмовних назв пісень, поширених у виконанні мандрівних кобзарів, як-от: *Заспіває про Чалого, На Горлицю зверне; З дівчатами на вигоні – Гриця та веснянку, А у шинку з парубками – Сербина, Шинкарку; З жонатими на бенкеті (Де свекруха злая) – Про тополю, лиху долю, А потім – У гаю; На базарі – про Лазаря Або, щоб те знали, Тяжко-важко заспіває, Як Січ руйнували* (виділення автора – Н. Д.). Ю. Івакін у коментарях до “Кобзаря” Т. Шевченка наводить повні назви цих пісень та їхніх варіантів, що наштовхнули поета на таку аперцепцію [9, с. 50–54]. Окремі народно-пісенні рядки, подані як епіграфи, можуть слугувати поштовхом до розгортання авторського тексту, напр.: *Хвалилися гайдамаки, На Умань ідучи: “Будем драти, пане-брате, З китайки онучі”* (“Гайдамаки”), *Висушили карі очі Дівичії ночі* (“Дівичії ночі”).

Отже, проведений нами аналіз дає змогу підтримати думку В. Русанівського про те, що Т. Шевченко спеціально не стилізував свої твори під фольклор: він або трансформував його, або лише спирався на вироблені в ньому естетичні цінності [18, с. 177]. Розглядаючи його тексти як національну систему, вбачаємо у них особливості авторського “прочитання” народної поезії у сукупності взаємопов'язаних одиниць на всіх мовних рівнях.

Шевченкова самобутня творчість органічно поєднана з фольклором як формою національного самовираження.

Література

1. Білодід І. К. Фольклорний компонент основи художньо-естетичних засобів мови / І. К. Білодід, В. С. Ващенко // Про культуру мови : матеріали респуб. наук. конф. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 176–177.

2. Булаховський Л. А. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка / Л. А. Булаховський // Булаховський Л. А. Вибрані праці : в 5 т. – К. : Наук. думка, 1977. Т. 2. – 1977. – С. 573–593.
3. Ващенко В. С. Народнообразні слова у поезіях Т. Г. Шевченка / В. С. Ващенко // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 33–37.
4. Ващенко В. С. Народнопоетичні джерела Шевченкової мови / В. С. Ващенко // Укр. мова і літ-ра в школі. – 1961. – № 1. – С. 28–37.
5. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні : монографія / Ніна Данилюк. – Луцьк : РВВ ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – 511 с.
6. Дядищева-Росовецька Ю. Б. Фольклор і поетичне слово Тараса Шевченка : посіб. для студ. / Ю. Б. Дядищева-Росовецька. – К. : ВЦ “Київський університет”, 2001. – 133 с.
7. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
8. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика / Віталій Жайворонок : нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
9. Івакін Ю. О. Коментар до “Кобзаря” Шевченка : Поезії до заслання / Ю. О. Івакін. – К. : Наук. думка, 1964. – 372 с.
10. Ільїн В. С. Мова поетичних творів Т. Шевченка / В. С. Ільїн // Укр. мова і літ-ра в школі. – 1953. – № 5. – С. 16–26.
11. Ільїн В. С. Народність у порівняннях Шевченка / В. С. Ільїн // Мовознавство. – 1949. – Т. 7. – С. 31–46.
12. Масенко Л. Т. До питання про семантику ключових слів поезії Шевченка / Л. Т. Масенко // Мовознавство. – 1989. – № 2. – С. 25–30.
13. Масенко Л. Т. Образ шляху в поезії Тараса Шевченка / Л. Т. Масенко // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 34–40.
14. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту : Декодування Шевченкового вірша / А. К. Мойсієнко : монографія. – К. : Правда Ярославічів, 1997. – 200 с.
15. Молотаєва Н. В. Етноміфологеми у художньому мовленні Т. Шевченка : Концепт і знак / Н. В. Молотаєва // Мовознавство. – 1994. – № 2/3. – С. 15–20.
16. Народні перлини / упоряд., авт. вст. ст. М. Стельмах. – К. : Дніпро, 1975. – 391 с.
17. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
18. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 391 с.
19. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / Василь Сімович. – 2-ге вид. – К. ; Лейпциг : Укр. накладня, 1918. – 584 с.
20. Сумцов Н. Ф. Любимые народные песни Т. Г. Шевченко / Н. Ф. Сумцов // Украинская жизнь. – 1914. – № 2. – С. 18–23.
21. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) / О. Б. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с.
22. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. Т. IV. – 1963. – 534 с. Т. V. – 1963. – 368 с. Т. VI. – 1963. – 644 с.
23. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1990. Т. 1. – 1990. – 528 с. Т. 2. – 1990. – 592 с.